

نقش هژمونی فرهنگی گرامشی در شکل‌گیری خلاقیت در هنر

۱. ساناز خدادادی دهکردی: گروه پژوهش هنر، واحد بین‌المللی کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، کیش، ایران
۲. ابوالفضل داودی رکن‌آبادی: گروه پژوهش هنر، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران
۳. سالار ظهوری: گروه معماری، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران
۴. فهیمه السادات میرجلیلی: دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، یزد، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: davodi@iau.ir

چکیده

این مقاله به بررسی تأثیر فضای فکری و فرهنگی از منظر هژمونی آنتونیو گرامشی بر پدیدار شدن خلاقیت در هنرها می‌پردازد. گرامشی با ارائه مفهوم هژمونی فرهنگی، نشان می‌دهد که سلطه طبقاتی نه تنها از طریق ابزارهای قهری، بلکه از طریق نفوذ در ساختارهای فرهنگی و شکل‌دهی به افکار عمومی اعمال می‌شود. در این راستا، خلاقیت هنری نیز در بستری اجتماعی و ایدئولوژیک شکل می‌گیرد و تحت تأثیر گفتمان‌های مسلط قرار دارد. در این پژوهش، ابتدا مفهوم هژمونی فرهنگی و نقش آن در تولیدات هنری بررسی شده و سپس تأثیر آن بر خلاقیت هنری تحلیل شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هنر می‌تواند هم به‌عنوان ابزاری برای تثبیت هژمونی حاکم و هم به‌عنوان وسیله‌ای برای مقاومت و بازتعریف مفاهیم فرهنگی به کار رود. علاوه بر این، مفهوم «روشنفکر ارگانیک» در نظریه گرامشی مورد توجه قرار گرفته و نقش هنرمندان در شکل‌دهی به مقاومت فرهنگی و تغییر گفتمانی بررسی شده است. بررسی جنبش‌های هنری در دوره‌های مختلف تاریخی نشان می‌دهد که خلاقیت هنری می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای نقد وضعیت موجود و ایجاد تغییرات اجتماعی عمل کند. همچنین، تعامل میان قدرت، ایدئولوژی و تولیدات هنری، بستری پیچیده را شکل می‌دهد که بر فرآیند خلاقیت تأثیرگذار است. در نهایت، این مطالعه بر این نکته تأکید دارد که خلاقیت هنری نه تنها یک پدیده فردی، بلکه نتیجه‌ای از روابط اجتماعی، ساختارهای فرهنگی و نیروهای ایدئولوژیک حاکم بر جامعه است.

کلیدواژه‌گان: هژمونی فرهنگی، آنتونیو گرامشی، خلاقیت، هنر

شیوه استناددهی: خدادادی دهکردی، ساناز، داودی رکن‌آبادی، ابوالفضل، ظهوری، سالار، و میرجلیلی، فهیمه السادات. (۱۴۰۵). نقش هژمونی فرهنگی گرامشی در شکل‌گیری خلاقیت در هنر. شریعت،

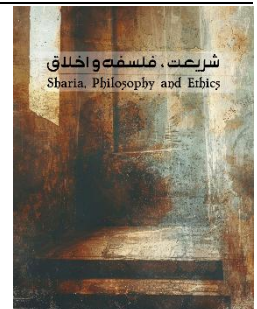
فلسفه و اخلاق، ۱۶(۱)، ۱-۱۶.

تاریخ ارسال: ۲۰ دی ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۹ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۲۶ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۱ اردیبهشت ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

The Role of Gramsci's Cultural Hegemony in the Formation of Creativity in Art

1. Sanaz Khodadadidehkordi: Department of Research Art, Ki.C., Islamic Azad University, Kish, Iran
2. Abolfazl DavodiRoknabadi*: Department of Research Art, Ya.C., Islamic Azad University, Yazd, Iran
3. Salar Zohoori: Department of Art, Ya.C., Islamic Azad University, Yazd, Iran
4. Fahimehalsadat Mirjalili: Department of Art and architecture, Ya.C., Islamic Azad University, Yazd, Iran

*Corresponding Author's Email: davodi@iaau.ir

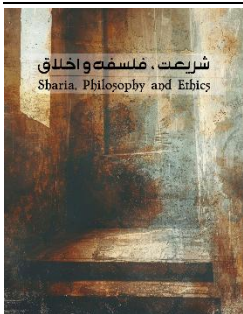
Abstract

This article examines the influence of the intellectual and cultural atmosphere, from the perspective of Antonio Gramsci's theory of hegemony, on the emergence of creativity in the arts. By introducing the concept of cultural hegemony, Gramsci demonstrates that class domination is exercised not only through coercive instruments but also through influence over cultural structures and the shaping of public opinion. In this regard, artistic creativity also takes shape within a social and ideological context and is influenced by dominant discourses. This study first examines the concept of cultural hegemony and its role in artistic productions, and then analyzes its impact on artistic creativity. The findings indicate that art can function both as a tool for consolidating dominant hegemony and as a means of resistance and the redefinition of cultural concepts. In addition, the concept of the "organic intellectual" in Gramsci's theory is addressed, and the role of artists in shaping cultural resistance and discursive change is examined. An examination of artistic movements across different historical periods shows that artistic creativity can operate as a tool for critiquing the existing order and generating social change. Moreover, the interaction among power, ideology, and artistic productions creates a complex context that affects the process of creativity. Ultimately, this study emphasizes that artistic creativity is not merely an individual phenomenon, but rather the outcome of social relations, cultural structures, and ideological forces governing society.

Keywords: *cultural hegemony, Antonio Gramsci, creativity, art*

How to cite: Khodadadidehkordi, S., DavodiRoknabadi, A., Zohoori, S., & Mirjalili, F. (2026). The Role of Gramsci's Cultural Hegemony in the Formation of Creativity in Art. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(1), 1-16.

Submit Date: 10 January 2026

Revise Date: 08 April 2026

Accept Date: 15 April 2026

Publish Date: 21 April 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

This study examines the role of Antonio Gramsci's theory of cultural hegemony in explaining the formation of creativity in art, with emphasis on the relationship between cultural structures, ideological domination, artistic expression, and social transformation. The central premise of the study is that artistic creativity does not emerge in an isolated or purely individual sphere, but rather takes shape within a wider network of cultural meanings, social relations, historical conditions, and ideological forces. Culture, in this sense, is not merely a passive background for artistic production; it is an active system of values, symbols, norms, beliefs, and interpretive frameworks through which artistic forms are created, understood, legitimized, or marginalized (6). The concept of culture itself carries a deep semantic and historical background, both in Persian intellectual tradition and in European thought, where it has been associated with cultivation, refinement, education, order, and social formation (1, 4). Accordingly, the ontology of art cannot be separated from the cultural field in which works of art appear, because the meaning, value, and social function of artistic production are always mediated by cultural contexts (5). From the earliest visual expressions in prehistoric caves to the symbolic systems of ancient civilizations, art has reflected collective beliefs, ritual practices, social hierarchies, and modes of cultural memory (7, 8). Therefore, the study approaches artistic creativity as a historically and culturally embedded phenomenon whose development is inseparable from the intellectual atmosphere of society.

The theoretical foundation of the study is based on Gramsci's concept of cultural hegemony, which explains how ruling groups maintain domination not only through coercive political power, but also through the production of consent in civil society. Gramsci argues that modern domination operates through institutions such as education, religion, media, literature, and art, which naturalize the values of the dominant class and make them appear universal, rational, and inevitable (26). In this framework, hegemony is not limited to direct repression; it is a cultural and ideological process through which people internalize dominant meanings and accept existing social arrangements as normal. Art occupies an important position in this process because it can function as a medium through which hegemonic values are reproduced, circulated, aestheticized, and legitimized. However, the same artistic field can also become a site of counter-hegemonic struggle, where alternative meanings, critical images, and resistant forms of expression challenge dominant ideologies. This dual function makes art a complex cultural phenomenon: it may serve the consolidation of authority, but it may also open possibilities for critique, disruption, and transformation. The study therefore interprets artistic creativity as a process shaped by tension between conformity and resistance, tradition and innovation, domination and emancipation.

The article also analyzes the philosophical dimensions of creativity in order to clarify how artistic innovation has been understood across different traditions of thought. In classical philosophy, creativity was often linked to inspiration, imitation, and rational formation. Plato associated artistic creation with divine inspiration and viewed the artist as a mediator between higher realities and the material world (13), while Aristotle understood artistic production through the concept of mimesis, emphasizing representation, arrangement, and transformation of reality (14). In modern aesthetics, Kant connected creativity to genius, arguing that the artist generates new aesthetic rules rather than merely applying preexisting ones (15). Other philosophical accounts have interpreted creativity through habit, will, experience, intuition, experimentation, and social formation. Hume related creative thought to mental association and experiential habit (16), Schopenhauer connected artistic creation to a deeper metaphysical will (17), Dewey emphasized experience and interaction with the environment (18), Bergson associated creativity with vital force and duration (19), and Popper approached innovation through trial, error, and critical revision (20). In contemporary theory, Bourdieu's concept of the cultural field shows that creativity is shaped by institutions, symbolic capital, and social hierarchies (21), while

Deleuze and Guattari conceptualize creativity as a dynamic and multiple process that crosses boundaries between art, thought, and life (22). These perspectives support the article's argument that creativity is neither purely individual nor purely spontaneous, but is produced through the interaction of imagination, cultural codes, institutional structures, and historical conditions.

The findings of the study show that culture and social beliefs play a decisive role in orienting artistic expression. Religious values, political structures, economic systems, educational institutions, media networks, and collective worldviews all influence what artists create, what forms are accepted, and which modes of expression are legitimized or suppressed. In many historical contexts, art has been placed in the service of religious, royal, national, or ideological systems. Ancient Egyptian art, for example, reflected the symbolic and theological order of the society that produced it (8), while art in different imperial and religious traditions often functioned as a visual language of authority, identity, and collective memory (9). At the same time, periods of cultural transformation, such as the Renaissance, demonstrate how shifts in worldview and patronage can generate new artistic forms and intellectual possibilities (10). In modernity, avant-garde and modern art movements challenged established cultural values and aesthetic conventions, showing that artistic innovation often emerges from conflict with inherited norms (11). The study therefore concludes that culture can simultaneously enable and limit artistic creativity. It provides symbols, techniques, values, and traditions that make artistic communication possible, but it can also impose boundaries, censorship, and ideological discipline. This ambivalent role of culture is central to understanding how creativity develops within hegemonic contexts.

From a Gramscian perspective, the artist may be understood as a cultural agent who either participates in the reproduction of dominant ideology or contributes to the formation of counter-hegemonic consciousness. Gramsci's notion of the organic intellectual is especially important in this regard, because it expands the role of intellectual and creative figures beyond specialized knowledge production and situates them within struggles over meaning, value, and social direction (26). Artists, like organic intellectuals, may articulate the experiences of social groups, expose contradictions in dominant discourses, and produce new symbolic frameworks through which reality can be reinterpreted. Media and educational systems often reproduce dominant narratives and normalize structures of inequality (27, 29), while global cultural and economic processes can marginalize alternative traditions and privilege hegemonic cultural forms (28). Yet art can resist these forces by using metaphor, irony, abstraction, fragmentation, visual disruption, and experimental form. Modern and postmodern artistic practices, digital media, and new technological environments have further complicated this process by expanding the conditions of artistic creation and introducing new questions about authorship, mediation, and machine-generated creativity (23). In this sense, artistic creativity functions as a field of negotiation in which cultural power is not merely reflected but actively contested and reconfigured.

In conclusion, the study demonstrates that the emergence of creativity in art must be understood through the interaction between individual imagination and the broader cultural-hegemonic structure of society. Artistic creativity is not simply the result of personal genius, isolated inspiration, or technical skill; it is shaped by social conditions, intellectual climates, institutional arrangements, symbolic systems, and ideological conflicts. Gramsci's theory of cultural hegemony provides a powerful framework for explaining why art may sometimes reinforce the existing order and at other times become a vehicle for critique, resistance, and cultural renewal. The analysis shows that artists operate within historically specific structures of meaning, yet they are not completely determined by them. Even under restrictive ideological conditions, creative expression can emerge through indirect language, symbolic coding, formal experimentation, and reinterpretation of dominant signs. Therefore, art should be understood as both a product of culture and a force capable of transforming culture. The central conclusion of this article is that creativity in art is a social, cultural, and ideological process through which human beings negotiate power, meaning, identity, and change. Future studies can deepen this approach

by examining specific historical and contemporary artistic movements in order to clarify how hegemonic and counter-hegemonic forces shape the conditions, limits, and possibilities of artistic creativity.

واژه «فرهنگ» در زبان فارسی دارای پیشینه‌ای کهن است و از ترکیب دو جزء «فر» و «هنگ» ساخته شده است. «فر» در زبان اوستایی و پهلوی به معنای شکوه، نور و عظمت بوده و «هنگ» از ریشه هندواروپایی «tang» به معنای کشیدن، سامان دادن و نظم بخشیدن آمده است (1). در نتیجه، ترکیب این دو جزء در زبان فارسی مفهومی نزدیک به «آراستگی»، «تعالی» و «نظم دادن» به خود می‌گیرد. در متون کهن فارسی، واژه «فرهنگ» به معنای ادب، دانش و فرهیختگی به کار می‌رفته است. به‌عنوان نمونه، در «فرهنگ اسدی طوسی» قرن پنجم هجری قمری، فرهنگ به معنای تربیت و دانش معرفی شده است (2). در ادبیات فارسی نیز این واژه اغلب با مفاهیمی مانند خرد، دانش و آداب پسندیده همراه بوده است.

با گذر زمان، معنای فرهنگ گسترش یافته و امروزه نه تنها به دانش و فرهیختگی فردی، بلکه به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، آداب و رسوم یک جامعه اطلاق می‌شود (3). این مفهوم گسترده در زبان‌های اروپایی نیز با واژه‌هایی چون «culture» در انگلیسی و فرانسوی هم‌معنا شده که ریشه در واژه لاتین «colere» دارد و به معنای پرورش و آبادانی است (4). بنابراین، ریشه لغوی فرهنگ در زبان فارسی نشان‌دهنده ارتباط عمیق این واژه با مفاهیمی همچون دانایی، رشد و سامان‌دهی است که همچنان در کاربردهای امروزی آن دیده می‌شود.

هستی‌شناسی هنر به مطالعه چستی و ماهیت هنر می‌پردازد و سعی دارد به پرسش‌هایی اساسی مانند «هنر چیست؟»، «اثر هنری چگونه موجودیت می‌یابد؟» و «رابطه هنر با واقعیت چیست؟» پاسخ دهد. در این میان، فرهنگ به‌عنوان یکی از عوامل بنیادین در تعریف و تبیین هستی‌شناختی هنر مطرح است. به بیان دیگر، فرهنگ نه تنها در تعیین چستی و چگونگی شکل‌گیری آثار هنری نقش دارد، بلکه فهم و ارزش‌گذاری آن‌ها نیز در بستر فرهنگی معنا می‌یابد (5).

فرهنگ و هنر همواره در ارتباطی متقابل قرار داشته‌اند، به گونه‌ای که هیچ اثر هنری را نمی‌توان بدون در نظر گرفتن بستر فرهنگی آن تحلیل کرد. تکوین هنر، به معنای شکل‌گیری، توسعه و تحول آن، به شدت وابسته به زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی است. فرهنگ، مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، اسطوره‌ها، سنت‌ها و سبک‌های زیستی است که در یک جامعه وجود دارد و این عناصر فرهنگی تأثیر مستقیمی بر شکل‌گیری، محتوا و سبک‌های هنری در دوره‌های مختلف تاریخ داشته‌اند (6). به همین دلیل، مطالعه هنر بدون بررسی ارتباط آن با فرهنگ، تصویری ناقص از ماهیت و کارکرد هنر ارائه می‌دهد.

نخستین جلوه‌های هنری بشر، مانند نقاشی‌های غارهای لاسکو و آلتامیرا، نشان می‌دهند که هنر از همان آغاز تحت تأثیر باورهای فرهنگی و نیازهای اجتماعی شکل گرفته است. این آثار اولیه، اغلب به باورهای آیینی، اسطوره‌ها و مناسک شکار مربوط بوده‌اند که نقش مهمی در حیات اجتماعی جوامع ابتدایی ایفا می‌کردند (7). در این جوامع، هنر نه تنها ابزاری برای زیبایی‌شناسی، بلکه وسیله‌ای برای انتقال دانش، تقویت هویت گروهی و حفظ سنت‌ها بوده است. این نشان می‌دهد که هنر، همواره ریشه در فرهنگ داشته و فرهنگ، بستری برای تکوین و تحول هنر فراهم کرده است.

در تمدن‌های باستانی مانند مصر، بین‌النهرین، یونان و ایران، هنر به‌عنوان ابزاری برای بیان ارزش‌های دینی، اجتماعی و سیاسی به کار می‌رفت. در مصر باستان، هنر عمدتاً در خدمت نظام مذهبی و پادشاهی قرار داشت و نقاشی‌ها و مجسمه‌های معابد، بازتابی از اعتقادات فرهنگی آن زمان بودند (8). در ایران باستان، هنر هخامنشی تلفیقی از سنت‌های مختلف فرهنگی بود که به‌واسطه گسترش امپراتوری شکل گرفت و نشان می‌دهد که چگونه فرهنگ، سبک‌ها و رویکردهای هنری را متحول می‌کند (9). رشد و تحول هنر به شدت تحت تأثیر عوامل فرهنگی است. فرهنگ، به‌عنوان نظامی از باورها، ارزش‌ها، دانش، آداب و رسوم و شیوه‌های زیستی، چارچوبی را برای شکل‌گیری و گسترش هنر فراهم می‌آورد. از گذشته تاکنون، جوامع مختلف با بهره‌گیری از عناصر فرهنگی، نه تنها سبک‌های هنری منحصر به فردی خلق کرده‌اند، بلکه مسیر تکامل هنر را نیز دستخوش تغییرات اساسی

کرده‌اند. در این میان، چندین پارامتر کلیدی در تأثیرگذاری فرهنگ بر رشد هنر نقش دارند، از جمله جهان‌بینی و باورهای اجتماعی، اقتصاد و نظام‌های حمایتی، نهادهای آموزشی، تعاملات فرهنگی، و فناوری‌های نوظهور (6).

اگرچه تأثیر فرهنگ بر هنر امری غیرقابل‌انکار است، اما این رابطه همواره پیچیدگی‌ها و ابهاماتی داشته که تحلیل آن را دشوار می‌سازد. یکی از چالش‌های اساسی در بررسی تأثیر فرهنگ بر هنر، ماهیت پویای فرهنگ و هنر و نحوه تعامل آن‌ها با یکدیگر است. فرهنگ، یک مفهوم متغیر و چندلایه است که می‌تواند در زمان‌های مختلف تأثیرات گوناگونی بر هنر داشته باشد. علاوه بر این، عوامل دیگری مانند سیاست، اقتصاد، فناوری و فردیت هنرمند نیز در رشد هنر نقش دارند و تشخیص میزان و نحوه اثرگذاری فرهنگ بر این فرآیند، همواره موضوعی بحث‌برانگیز بوده است (6).

یکی از مهم‌ترین ابهامات در تحلیل رشد هنر توسط فرهنگ، این است که آیا فرهنگ همیشه یک نیروی پیش‌برنده برای هنر بوده است یا در برخی موارد، مانعی برای آن به شمار می‌آید؟ در بسیاری از دوره‌های تاریخی، فرهنگ‌های غالب تلاش کرده‌اند تا هنر را در قالب ارزش‌های رسمی و سنت‌های خاصی محدود کنند. برای مثال، در جوامع مذهبی، برخی از اشکال هنری که با ارزش‌های مسلط همخوانی نداشته‌اند، سانسور یا سرکوب شده‌اند. در مقابل، در دوره‌هایی مانند رنسانس که فرهنگ به سوی بازاندیشی و نوگرایی حرکت کرد، هنر نیز دچار تحول شد (10). این تضاد نشان می‌دهد که فرهنگ همیشه به‌عنوان یک عامل رشددهنده عمل نکرده، بلکه گاهی هنر را به سمت محدودیت‌های خاصی سوق داده است.

یکی دیگر از ابهامات مهم در این رابطه، چگونگی تعامل میان سنت‌های فرهنگی و نوآوری‌های هنری است. از یک‌سو، فرهنگ با ایجاد هنجارها و الگوهای هنری، بستری برای شکل‌گیری و انتقال سبک‌های هنری فراهم می‌کند. از سوی دیگر، هنر همواره دارای جنبه‌ای نوآورانه است که ممکن است در تضاد با هنجارهای فرهنگی باشد. برای مثال، هنر مدرن و آوانگارد در قرن بیستم، بسیاری از ارزش‌های فرهنگی سنتی را به چالش کشید و حتی در مواردی، با واکنش‌های منفی روبه‌رو شد (11). این وضعیت باعث ایجاد این پرسش می‌شود که آیا فرهنگ صرفاً بستری برای رشد هنر است، یا اینکه در برخی مواقع، مانعی برای نوآوری‌های هنری به شمار می‌رود؟

خلاقیت یکی از مفاهیم بنیادین در فلسفه هنر، علم و زندگی انسانی است که همواره مورد بحث متفکران و فیلسوفان قرار گرفته است. خلاقیت را می‌توان توانایی تولید ایده‌ها، آثار یا مفاهیمی نو و بدیع دانست که ارزش زیبایی‌شناختی، شناختی یا عملی دارند. این پدیده، نه تنها در هنر، بلکه در علم، فناوری و حتی اخلاق نیز نقشی اساسی دارد. در فلسفه، خلاقیت از زوایای مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است، از جمله رابطه آن با نبوغ فردی، الهام، تصادف و تأثیرات اجتماعی (12).

یکی از مهم‌ترین پرسش‌های فلسفی در مورد خلاقیت، چیستی و ماهیت آن است. آیا خلاقیت صرفاً نوعی بازترکیب ایده‌های پیشین است، یا می‌تواند چیزی کاملاً نو و بی‌سابقه خلق کند؟ افلاطون خلاقیت را نوعی الهام الهی می‌دانست و هنرمندان و شاعران را به‌عنوان واسطه‌هایی میان خدایان و انسان‌ها معرفی می‌کرد (13). در مقابل، ارسطو خلاقیت را فرآیندی عقلانی و تحلیلی دانست که از طریق ترکیب و بازآرایی دانش موجود به نتایج جدیدی می‌رسد (14). در دوره مدرن، کانت خلاقیت را به نبوغ فردی مرتبط کرد و معتقد بود که هنرمندان نابغه کسانی هستند که قوانین زیبایی‌شناختی جدیدی ایجاد می‌کنند، بدون اینکه کاملاً تابع قوانین از پیش تعیین شده باشند (15).

یکی از بحث‌های اساسی در فلسفه خلاقیت، نسبت میان خلاقیت و نبوغ است. آیا همه افراد توانایی خلاقیت دارند، یا این خصیصه مختص نوابغ و افراد خاصی است؟ هیوم بر این باور بود که خلاقیت نتیجه عادت‌های ذهنی و تداعی‌های تجربی است، و نه یک نیروی مرموز یا ماورایی (16). در مقابل، شوپنهاور خلاقیت را تجلی اراده‌ای متعالی دانست که تنها در افراد خاصی که دارای شهود هنری و فلسفی هستند، ظهور می‌کند (17). از

سوی دیگر، جان دیویی خلاقیت را فرآیندی یادگیری‌پذیر دانست که می‌تواند از طریق تعامل با محیط و تجربه‌های مختلف در افراد پرورش یابد (18).

یکی دیگر از جنبه‌های فلسفی خلاقیت، نسبت آن با تصادف و نوآوری است. برخی از فیلسوفان، مانند هانری برگسون، خلاقیت را به نیروی حیاتی مرتبط می‌دانستند که در لحظات خاصی از شهود و تجربه، به شکل نوآوری و آفرینش ظهور می‌کند (19). در مقابل، برخی دیگر مانند کارل پوپر، خلاقیت را به فرآیند آزمون و خطا پیوند دادند و آن را نتیجه‌ای از اصلاح و تغییر تدریجی ایده‌ها دانستند (20). این دیدگاه نشان می‌دهد که خلاقیت می‌تواند نه تنها حاصل الهام ناگهانی، بلکه نتیجه فرآیندهای منطقی و تجربی نیز باشد.

در فلسفه معاصر، دیدگاه‌های اجتماعی و فرهنگی درباره خلاقیت اهمیت بیشتری یافته‌اند. بورديو معتقد بود که خلاقیت تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی قرار دارد و هنرمندان و متفکران، درون شبکه‌ای از ارزش‌ها، نهادها و زمینه‌های فرهنگی عمل می‌کنند (21). این دیدگاه با نظریات سنتی که خلاقیت را به نبوغ فردی تقلیل می‌دادند، تفاوت دارد. نظریه پردازان پست‌مدرن مانند ژیل دلوز نیز خلاقیت را به عنوان یک فرآیند سیال و چندلایه در نظر گرفتند که مرزهای میان هنر، علم و زندگی روزمره را در هم می‌شکند (22).

در عصر دیجیتال، مسئله خلاقیت با ورود فناوری‌های جدید مانند هوش مصنوعی، واقعیت افزوده و تولید محتوای الگوریتمی پیچیده‌تر شده است. آیا خلاقیت منحصر به انسان است، یا ماشین‌ها نیز می‌توانند خلاق باشند؟ برخی از فیلسوفان علم و تکنولوژی، مانند لو مانوویچ، معتقدند که فناوری‌های دیجیتال نه تنها ابزارهای جدیدی برای خلاقیت فراهم کرده‌اند، بلکه شیوه‌های جدیدی از آفرینش را نیز امکان‌پذیر ساخته‌اند (23). این موضوع باعث ایجاد بحث‌های جدیدی درباره ماهیت خلاقیت و مرزهای آن شده است.

در مجموع، فلسفه خلاقیت همچنان یکی از موضوعات چالش‌برانگیز در مباحث زیبایی‌شناسی، معرفت‌شناسی و علوم شناختی است. خلاقیت را می‌توان از زوایای مختلفی بررسی کرد: به عنوان یک نیروی الهامی، یک فرآیند عقلانی، یک ویژگی اجتماعی یا حتی یک ویژگی قابل انتقال به ماشین‌ها. این تنوع دیدگاه‌ها نشان می‌دهد که خلاقیت نه تنها در هنر، بلکه در تمامی جنبه‌های زندگی انسانی، نقشی بنیادی دارد. از این رو، مطالعه خلاقیت نه تنها به درک بهتر فرآیندهای هنری، بلکه به شناخت عمیق‌تری از ذهن، جامعه و فناوری کمک می‌کند.

خلاقیت در هنر را می‌توان به عنوان توانایی ایجاد ایده‌ها، فرم‌ها یا سبک‌های جدید تعریف کرد که دارای ارزش زیبایی‌شناختی هستند. این مفهوم در طول تاریخ، تعاریف گوناگونی به خود گرفته است. افلاطون در ایون (13) هنر را نوعی الهام الهی می‌دانست و هنرمندان را واسطه‌هایی میان جهان ایده‌ها و دنیای مادی معرفی می‌کرد. در مقابل، ارسطو در بوطیقا (14) خلاقیت را نوعی تقلید از طبیعت می‌دانست که در عین حال، قابلیت نوآوری و دگرگونی دارد.

در دوران مدرن، کانت در نقد قوه حکم (15) خلاقیت را ویژگی نبوغ هنری دانست و تأکید کرد که هنرمند نابغه قادر است قوانین زیبایی‌شناختی جدیدی خلق کند که پیش‌تر وجود نداشته‌اند. این دیدگاه به شدت بر نظریات مدرن هنر تأثیر گذاشت و به شکل‌گیری مفهوم هنر آوانگارد و تجربه‌گرایی هنری منجر شد.

تخیل یکی از عناصر کلیدی خلاقیت هنری است که فیلسوفان مختلفی درباره آن بحث کرده‌اند. سارتر در تخیل: بررسی پدیدارشناختی (24) بیان می‌کند که تخیل نوعی آگاهی آفریننده است که هنرمند را قادر می‌سازد تا فراتر از واقعیت موجود، تصاویر و ایده‌های جدیدی خلق کند. در دیدگاه هایدگر نیز، تخیل به عنوان نیروی اساسی در هنر در نظر گرفته می‌شود که به انسان اجازه می‌دهد تا وجود را به شیوه‌ای جدید کشف کند (25).

فرهنگ یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر خلاقیت در هنر است. در نظریات بوردیو، ساختارهای اجتماعی و فرهنگی نه تنها جهت‌گیری‌های خلاقیت را شکل می‌دهند، بلکه تعیین می‌کنند که چه چیزی به عنوان هنر نوآورانه پذیرفته می‌شود (21). این نظریه نشان می‌دهد که خلاقیت تنها یک پدیده فردی نیست، بلکه تحت تأثیر نظام‌های فرهنگی، نهادهای هنری و ارزش‌های اجتماعی قرار دارد.

در کل، خلاقیت در هنر پدیده‌ای پیچیده و چندبعدی است که از تعامل میان تخیل، نبوغ، تجربه، فناوری و فرهنگ شکل می‌گیرد. این مفهوم از دوران باستان تا به امروز دستخوش تغییرات فراوانی شده و همچنان یکی از مسائل اساسی در فلسفه هنر، روان‌شناسی و مطالعات فرهنگی باقی مانده است. با پیشرفت فناوری و تغییرات فرهنگی، درک ما از خلاقیت نیز در حال تحول است و همچنان پرسش‌هایی درباره ماهیت، منشأ و محدودیت‌های آن مطرح می‌شود.

هژمونی یک اصطلاح فلسفی و سیاسی است که ابتدا توسط فیلسوف یونانی ارسطو برای اشاره به مفهوم رهبری یا سلطه بر دیگران استفاده شد. در دنیای مدرن، این مفهوم به‌ویژه در نظریه‌های مارکسیستی و پسا مارکسیستی به‌طور گسترده‌ای مطرح شده است. مهم‌ترین کاربرد معاصر این واژه در کارهای آنتونیو گرامشی، فیلسوف و نظریه‌پرداز مارکسیست ایتالیایی، به‌ویژه در مفهوم هژمونی فرهنگی است که به‌طور قابل توجهی فهم ما از سلطه، قدرت و تغییر اجتماعی را گسترش داده است.

واژه هژمونی از ریشه یونانی «hēgemonia» مشتق شده است که به معنای «رهبری» یا «سلطه» است. این واژه از «hēgemōn» به معنای «رهبر» یا «رئیس» آمده است. در ابتدا در یونان باستان، این واژه به معنای رهبری یا سلطه یک شهر-دولت بر دیگران در نظر گرفته می‌شد. اما در نظریه‌های مدرن، به‌ویژه در اندیشه‌های گرامشی، این مفهوم به ابزاری برای تحلیل روابط قدرت در جوامع پیچیده و مدرن تبدیل شد.

هژمونی به‌طور کلی به معنای سلطه یا رهبری یک گروه یا طبقه اجتماعی بر دیگران است. این سلطه می‌تواند نه تنها از طریق زور و قدرت نظامی، بلکه از طریق گفتمان‌ها، ایدئولوژی‌ها، نهادها و فرهنگ‌ها نیز اعمال شود. به عبارت دیگر، هژمونی به معنای پذیرش ضمنی سلطه توسط طبقات فرودست از طریق توافقات فرهنگی و اجتماعی است. در این معنا، هژمونی به معنای رهبری یا نفوذ در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است که منجر به پذیرفتن نظم موجود توسط افراد جامعه می‌شود.

هژمونی فرهنگی یک مفهوم کلیدی در نظریه‌های آنتونیو گرامشی است. او معتقد بود که طبقات حاکم در جوامع مدرن تنها از طریق زور و سرکوب نظامی حکومت نمی‌کنند، بلکه بیشتر از طریق کنترل بر ایدئولوژی‌ها، ارزش‌ها و فرهنگ‌ها به تسلط خود ادامه می‌دهند. به عبارت دیگر، هژمونی فرهنگی به فرآیندی اشاره دارد که طی آن طبقات حاکم قادرند به‌گونه‌ای ایده‌ها، باورها و ارزش‌های خود را به عنوان نرم‌های پذیرفته‌شده در جامعه القا کنند.

این فرآیند باعث می‌شود که حتی طبقات پایین‌تر جامعه، که به‌طور عینی تحت فشار و استثمار قرار دارند، به‌طور ناخودآگاه از آنچه که در حقیقت نظم اجتماعی استبدادی است، حمایت کنند. در واقع، هژمونی فرهنگی عبارت است از تثبیت نظم اجتماعی موجود از طریق اجماع فرهنگی و ایدئولوژیک که در آن افراد، به‌جای مقابله با قدرت، آن را پذیرفته و حتی از آن دفاع می‌کنند. گرامشی این فرآیند را به‌عنوان «جنگ موضعی» در نظر می‌گرفت که در آن نیروهای اجتماعی باید برای رسیدن به قدرت سیاسی، ابتدا بر فرهنگ و ذهن مردم تسلط پیدا کنند (26).

مفهوم هژمونی و هژمونی فرهنگی در تحلیل‌های اجتماعی و سیاسی مدرن، به‌ویژه در حوزه‌های قدرت، فرهنگ و ایدئولوژی، اهمیت زیادی دارد. گرامشی با بسط مفهوم هژمونی فرهنگی، نقش مهم نهادهای فرهنگی و اجتماعی را در تداوم سلطه طبقات حاکم نشان داد. او توضیح داد که سلطه تنها از طریق سرکوب و زور انجام نمی‌شود، بلکه از طریق تولید و بازتولید ارزش‌ها و ایدئولوژی‌هایی است که در درازمدت در جامعه پذیرفته می‌شود.

آنتونیو گرامشی، فیلسوف و نظریه پرداز مارکسیست ایتالیایی، مفهوم هژمونی را به عنوان ابزاری برای تحلیل سلطه فرهنگی و ایدئولوژیک در جوامع سرمایه داری توسعه داد. گرامشی، برخلاف مارکس و لنین که تأکید اصلی را بر سرکوب اقتصادی و فیزیکی می گذاشتند، معتقد بود که سلطه طبقاتی نه تنها از طریق زور، بلکه از طریق اجماع ایدئولوژیک و فرهنگی نیز اعمال می شود. وی این نظریه را در «دفترهای زندان» (26) بسط داد که در دوران زندان خود توسط رژیم فاشیستی موسولینی نوشته بود.

گرامشی هژمونی را «رهبری فرهنگی و ایدئولوژیک یک طبقه بر طبقات دیگر» تعریف می کند (26). برخلاف مفهوم سنتی سلطه که بر اجبار و خشونت تکیه دارد، هژمونی به معنای اعمال قدرت از طریق نهادهای فرهنگی، آموزشی، رسانه‌ای و سیاسی است که مردم را به پذیرش نظم موجود ترغیب می کنند. به بیان دیگر، اگر حکومت‌ها برای حفظ قدرت صرفاً به زور و سرکوب متوسل شوند، مشروعیت خود را از دست داده و ممکن است سرنگون شوند. اما اگر بتوانند یک اجماع ایدئولوژیک در جامعه ایجاد کنند که ارزش‌های طبقه حاکم را به عنوان ارزش‌های عمومی و طبیعی معرفی کند، کنترل پایدارتری بر جامعه خواهند داشت. در این صورت، مردم حتی بدون اجبار، داوطلبانه از نظام حاکم پیروی خواهند کرد.

گرامشی برای توضیح عملکرد هژمونی، جامعه را به دو بخش تقسیم می کند:

۱- جامعه سیاسی: شامل دولت، نهادهای نظامی، پلیس، دادگاه‌ها و تمامی ابزارهای سرکوب مستقیم است. این بخش زمانی فعال می شود که اجماع اجتماعی شکست بخورد و حکومت مجبور به استفاده از زور شود.

۲- جامعه مدنی: شامل نهادهای فرهنگی، رسانه‌ها، دانشگاه‌ها، کلیساها، سیستم آموزشی و سازمان‌های اجتماعی است. در این بخش، هژمونی از طریق کنترل بر ایدئولوژی، زبان و گفتمان شکل می گیرد.

به باور گرامشی، طبقه حاکم از طریق جامعه مدنی، ایدئولوژی خود را درونی سازی می کند و مردم را به پذیرش ارزش‌های حاکمان ترغیب می سازد. گرامشی بر این باور بود که رسانه‌ها، سیستم آموزشی، ادبیات، مذهب و حتی هنر نقش مهمی در تثبیت هژمونی دارند. برای مثال، رسانه‌ها: اخبار و تبلیغات رسمی طوری تنظیم می شوند که نابرابری‌های اجتماعی را طبیعی جلوه دهند. و یا نظام آموزشی: مدارس و دانشگاه‌ها تاریخ و سیاست را به گونه‌ای آموزش می دهند که مشروعیت حکومت را تقویت کنند. و یا دین: بسیاری از باورهای مذهبی به گونه‌ای تعبیر می شوند که اطاعت و پذیرش نظام موجود را تشویق کنند.

به این ترتیب، افراد حتی بدون آنکه آگاه باشند، جهان را از دریچه ایدئولوژی طبقه حاکم درک می کنند و این خود موجب پایداری نظام سرمایه داری می شود (26).

گرامشی برخلاف مارکسیست‌های ارتدوکس که انقلاب را امری اجتناب‌ناپذیر می دانستند، تأکید می کرد که مبارزه طبقاتی یک فرآیند طولانی از نبردهای ایدئولوژیک و فرهنگی است. او دو نوع جنگ را برای تغییر نظام اجتماعی معرفی می کند:

۱- جنگ موضعی: مبارزه‌ای تدریجی و طولانی مدت در حوزه فرهنگی و ایدئولوژیک. مثال: ایجاد رسانه‌های مستقل، تأسیس مدارس جایگزین، گسترش جنبش‌های اجتماعی.

۲- جنگ حرکتی: مبارزه‌ای سریع و انقلابی که معمولاً شامل سرنگونی دولت از طریق قیام و شورش است. مثال: انقلاب‌های کلاسیک مانند انقلاب روسیه ۱۹۱۷.

گرامشی استدلال می کرد که در جوامع مدرن، «جنگ موضعی» اهمیت بیشتری دارد، زیرا حکومت‌ها ابزارهای فرهنگی پیچیده‌ای برای حفظ سلطه خود ایجاد کرده‌اند و یک انقلاب ناگهانی به تنهایی نمی تواند نظم موجود را تغییر دهد (26).

نظریه هژمونی گرامشی در تحلیل بسیاری از پدیده‌های معاصر به کار رفته است، از جمله رسانه‌ها و تبلیغات: رسانه‌های بزرگ معمولاً روایت‌های مسلط را تولید و بازتولید می‌کنند که به نفع صاحبان قدرت است (27).

جهانی‌سازی: فرهنگ غربی به‌عنوان فرهنگ برتر معرفی شده و سایر فرهنگ‌ها را به حاشیه می‌برد (28).

سیاست‌های آموزشی: برنامه‌های درسی طوری طراحی می‌شوند که افراد را برای پذیرش ساختارهای قدرت آماده کنند (29).

در کل، گرامشی با ارائه مفهوم هژمونی فرهنگی نشان داد که سلطه طبقاتی تنها از طریق سرکوب مستقیم اعمال نمی‌شود، بلکه از طریق ایجاد اجماع فرهنگی و ایدئولوژیک نیز تداوم می‌یابد. این نظریه توضیح می‌دهد که چرا بسیاری از مردم، حتی در شرایط استثمار، از نظام موجود دفاع می‌کنند. از نظر گرامشی، برای ایجاد تغییر واقعی، نیروهای مترقی باید در حوزه فرهنگی و ایدئولوژیک نیز مبارزه کنند و بدیل‌های فکری و گفتمانی ایجاد نمایند. امروزه نظریه او به‌عنوان یکی از مهم‌ترین پایه‌های مطالعات فرهنگی، نظریه‌های رسانه و علوم اجتماعی انتقادی محسوب می‌شود.

آنتونیو گرامشی، فیلسوف و نظریه‌پرداز مارکسیست ایتالیایی، مفهوم هژمونی فرهنگی را به‌طور ویژه در تحلیل روابط قدرت در جوامع مدرن مطرح کرد. در این نظریه، گرامشی تأکید دارد که سلطه طبقات حاکم تنها از طریق قدرت نظامی یا سیاسی اعمال نمی‌شود، بلکه در درجه اول از طریق کنترل بر فرهنگ و ایدئولوژی‌های حاکم بر جامعه شکل می‌گیرد. او معتقد بود که طبقات حاکم از طریق نهادهای فرهنگی، آموزشی، رسانه‌ای و هنری ارزش‌های خود را به جامعه تحمیل می‌کنند و به این ترتیب، حتی طبقات فرودست نیز به‌طور ناخودآگاه این ارزش‌ها را می‌پذیرند. در این چارچوب، خلاقیت در هنر به‌عنوان یکی از عرصه‌های مهم فرهنگی می‌تواند در تقویت یا چالش کشیدن هژمونی فرهنگی ایفای نقش کند. هنرمندان می‌توانند از طریق آثار خود، هم در تقویت یا تثبیت نظم اجتماعی موجود کمک کنند و هم آن را به چالش بکشند. در ادامه، به روابط میان هژمونی گرامشی و خلاقیت هنری پرداخته می‌شود.

بحث و تحلیل محتوا

تحلیل نقش فرهنگ و باورهای جامعه در شکل‌گیری خلاقیت هنرها

نقش فرهنگ و باورهای جامعه در شکل‌گیری خلاقیت هنرها یکی از مهم‌ترین جنبه‌های تحلیل هنر در ارتباط با زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی است. هنر نه تنها بازتابی از ذهنیت فردی هنرمندان است، بلکه تحت تأثیر باورها، ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی جامعه‌ای که هنرمند در آن زندگی می‌کند، قرار دارد. این باورها و ارزش‌ها می‌توانند به‌طور مستقیم بر فرآیند خلق آثار هنری تأثیر بگذارند و نوع و سبک هنر را در یک دوره یا مکان خاص شکل دهند. به‌طور کلی، هنر در جوامع مختلف می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای بیان فرهنگ، ارزش‌های اجتماعی و حتی نقد وضعیت‌های موجود عمل کند. در واقع، هنرمند در بستر فرهنگی خاصی رشد می‌کند که این بستر فرهنگی به‌طور اساسی بر خلاقیت و آثار هنری او تأثیرگذار است.

باورهای اجتماعی و مذهبی از دیگر عواملی هستند که می‌توانند تأثیر شگرفی بر خلاقیت هنری داشته باشند. در بسیاری از جوامع، هنر، به‌ویژه در دوره‌های گذشته، برای بازنمایی مفاهیم مذهبی و اجتماعی استفاده می‌شده است. در جوامع مذهبی، به‌ویژه در دوران‌های قدیم، هنرمندان ملزم بودند تا آثار خود را مطابق با اصول مذهبی و فرهنگی خلق کنند. این اصول می‌توانند هنرمندان را محدود به اشکال خاصی از هنر کنند، مانند هنر انتزاعی در فرهنگ‌های اسلامی که به‌خاطر محدودیت‌های مذهبی، هنرمندان مجبور بودند از تصویرسازی موجودات زنده پرهیز کنند و به خلق آثار هندسی و تزئینی پردازند. در همین راستا، در هنر مسیحی قرون وسطی، هنرمندان موظف بودند تصاویری از موضوعات مذهبی مانند مسیح و مریم مقدس را به تصویر کشند و قوانین مذهبی برای آن‌ها نقش راهنما در خلق این آثار هنری داشت.

علاوه بر باورهای مذهبی، فرهنگ اجتماعی و سیاسی نیز می‌تواند بر خلاقیت هنری تأثیر بگذارد. تحولات اجتماعی و سیاسی، تغییرات اقتصادی و صنعتی و حتی جنگ‌ها و بحران‌ها می‌توانند به‌طور مستقیم بر هنر تأثیرگذار باشند. به‌ویژه در دوران‌های انقلاب و تغییرات اجتماعی، هنر به ابزاری برای اعتراض، نقد و بیان مشکلات جامعه تبدیل می‌شود. هنرمندان از طریق آثار خود می‌توانند به وضعیت‌های سیاسی و اجتماعی واکنش نشان دهند و برخی از مفاهیم انتقادی و اجتماعی را بازتاب دهند. این تأثیرات در هنر رئالیسم قرن نوزدهم و هنرهای پس از جنگ‌های جهانی به‌وضوح قابل مشاهده است که هنرمندان از آن به‌عنوان ابزاری برای آگاهی‌بخشی و اعتراض به نابرابری‌ها و بحران‌های اجتماعی استفاده کردند.

نهادهای فرهنگی و آموزشی نیز نقش مهمی در شکل‌گیری خلاقیت هنری دارند. آموزش‌های رسمی در مدارس هنر، دانشگاه‌ها و مراکز هنری، به هنرمندان این امکان را می‌دهد که با زبان‌ها، تکنیک‌ها و سبک‌های مختلف آشنا شوند. این نهادها هم‌زمان می‌توانند فرهنگ و باورهای خاصی را که در آن‌ها موجود است، به هنرمندان منتقل کنند و به این ترتیب، فضای فرهنگی خاصی برای خلق هنر فراهم کنند. همچنین، این نهادها می‌توانند هنرمندان را به سوی خلق آثار خاص هدایت کنند که در ارتباط با نیازهای اجتماعی و فرهنگی جامعه باشد.

در نهایت، فرهنگ و باورهای جامعه به‌عنوان یکی از ارکان اساسی در شکل‌گیری و تحولات خلاقیت هنری عمل می‌کنند. هنر نه تنها در بازتاب فرهنگ، بلکه در بیان و چالش با آن نیز می‌تواند نقشی محوری ایفا کند. باورهای مذهبی و اجتماعی، تحولات سیاسی و اقتصادی و نهادهای فرهنگی می‌توانند محدودیت‌ها یا انگیزه‌هایی برای خلاقیت هنری ایجاد کنند. به این ترتیب، هنرمندان در مواجهه با این محیط فرهنگی و اجتماعی، می‌توانند آثار هنری خود را به‌عنوان ابزاری برای بیان ایده‌ها، انتقادات و تغییرات اجتماعی و فرهنگی خلق کنند.

تأثیرگذاری فرهنگ و باورهای جامعه بر جهت‌گیری بیان هنری از منظر هژمونی آنتونیو گرامشی

تأثیر فرهنگ و باورهای یک جامعه بر جهت‌گیری بیان هنری از منظر هژمونی آنتونیو گرامشی به‌طور عمیقی در پیوند با روابط قدرت، کنترل فرهنگی و ساختارهای اجتماعی قرار دارد. گرامشی در نظریه هژمونی خود بر چگونگی تسلط گروه‌های اجتماعی و فرهنگی بر دیگر گروه‌ها تأکید می‌کند و این تسلط را نه تنها از طریق اجبار و زور، بلکه عمدتاً از طریق «آگاهی‌سازی» و «فرهنگ‌سازی» بررسی می‌کند. در این راستا، فرهنگ و هنر نه تنها بر بیان هنری تأثیر می‌گذارند، بلکه بیان هنری می‌تواند به ابزاری برای حفظ یا چالش با هژمونی حاکم تبدیل شود. در این فرآیند، هنرمندان با آثار خود می‌توانند نقش مؤثری در تقویت یا نقد هژمونی فرهنگی ایفا کنند.

در نظریه هژمونی گرامشی، قدرت فرهنگی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی تسلط اجتماعی شناخته می‌شود. گرامشی معتقد است که گروه‌های مسلط برای حفظ قدرت خود نیاز دارند که ارزش‌ها، باورها و نگرش‌های خود را در سطح اجتماعی و فرهنگی «طبیعی» کنند، به گونه‌ای که افراد جامعه این ارزش‌ها را به‌عنوان بخشی از واقعیت پذیرفته و در رفتار خود به کار برند. هنر و فرهنگ به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم انتقال پیام‌های فرهنگی عمل می‌کنند. این ابزارها می‌توانند ارزش‌ها و باورهای گروه حاکم را به جامعه منتقل کنند و از آن‌ها حمایت کنند. به‌عنوان مثال، در جوامع دیکتاتوری یا فاشیستی، دولت‌ها از هنر برای نمایش قدرت خود و تحمیل هژمونی سیاسی استفاده می‌کنند. در این حالت، هنر به ابزاری برای توجیه نظم اجتماعی موجود تبدیل می‌شود.

اما هنر می‌تواند هم‌زمان به ابزاری برای چالش با هژمونی حاکم تبدیل شود. هنرمندان، به‌ویژه در جوامع تحت سلطه، می‌توانند با استفاده از هنر خود به نقد و اعتراض به وضعیت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پرداخته و قدرت گروه‌های مسلط را به چالش بکشند. در این شرایط، هنر به‌عنوان ابزار مبارزه با سلطه اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کند. گرامشی بر این باور بود که هنرمندان می‌توانند با خلق آثار انتقادی، مفاهیم تازه‌ای را به جامعه معرفی کنند و هژمونی موجود را نقد کنند. به‌طور خاص، در دوران انقلاب‌ها یا تغییرات اجتماعی، هنرمندان از هنر خود به‌عنوان ابزاری برای مقاومت و مبارزه با نظم موجود استفاده می‌کنند.

در جوامع مختلف، فرآیند تکوین هژمونی فرهنگی به صورت تدریجی از طریق رسانه‌ها، آموزش و هنر انجام می‌شود. گرامشی تأکید می‌کند که هژمونی فرهنگی فقط از طریق اجبار و زور ایجاد نمی‌شود، بلکه باید در سطح جامعه پذیرفته شود تا بتواند ماندگار باشد. فرهنگ و هنر نقش کلیدی در این فرآیند دارند؛ زیرا از طریق رسانه‌های هنری و تولیدات فرهنگی می‌توان ارزش‌ها و دیدگاه‌های گروه‌های حاکم را در جامعه نهادینه کرد. تولیدات هنری به طور هم‌زمان به عنوان ابزاری برای طبیعی‌سازی شرایط موجود و تثبیت هژمونی فرهنگی عمل می‌کنند. در این فرآیند، هنرمندان می‌توانند در شکل‌دهی و بازتولید هژمونی نقش داشته باشند.

اگرچه فرهنگ و باورهای جامعه می‌توانند بر هنرمندان تأثیر بگذارند، اما این تأثیر همواره یک‌طرفه نیست. هنرمندان همواره می‌توانند با چالش کشیدن هژمونی فرهنگی، به بازنگری در آن پرداخته و آثار جدیدی خلق کنند که با ارزش‌ها و باورهای حاکم در تضاد باشد. هنر می‌تواند به ابزاری برای چالش و نقد هژمونی تبدیل شود و هنرمندان از طریق آثار خود، با ایجاد تغییر در زبان و مفاهیم هنری، به مقابله با نظم موجود پردازند. گرامشی به ویژه به نقش هنر انتقادی و انقلابی در این فرآیند تأکید داشت و معتقد بود که هنرمندان می‌توانند با استفاده از هنر خود، مفاهیم جدیدی را به جامعه معرفی کنند و ساختارهای قدرت را به چالش بکشند.

در نهایت، تأثیر فرهنگ و باورهای یک جامعه بر جهت‌گیری بیان هنری از منظر هژمونی گرامشی نشان‌دهنده رابطه پیچیده‌ای بین قدرت، هنر و فرهنگ است. هنر نه تنها به عنوان یک ابزار زیبایی‌شناسی، بلکه به عنوان یک ابزار سیاسی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند در راستای حفظ یا تغییر هژمونی موجود عمل کند. در این راستا، هنرمندان نقشی کلیدی در بازنمایی و نقد ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی دارند. هنر می‌تواند به عنوان یک رسانه برای انتقال مفاهیم و ارزش‌ها در خدمت گروه‌های مسلط باشد، یا می‌تواند به عنوان ابزاری برای ایجاد تغییرات اجتماعی و فرهنگی و چالش با هژمونی حاکم عمل کند.

تحلیل خلق هنر در فضای فکری جامعه خلاق

خلق هنر در فضای فکری جامعه به طور مستقیم تحت تأثیر شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است که هنرمندان در آن زندگی می‌کنند. فضای فکری جامعه می‌تواند بستری را برای هنرمندان فراهم کند تا نه تنها دنیای اطراف خود را بازنمایی کنند، بلکه آن را به چالش کشیده و از طریق آثار هنری خود به نقد اجتماعی و فرهنگی پرداخته و به نوعی به تغییرات اجتماعی و فرهنگی کمک کنند. در این راستا، هنر می‌تواند به ابزاری تبدیل شود که نه تنها واقعیت‌ها را بازتاب دهد، بلکه به عنوان یک رسانه برای بازتعریف و تغییر این واقعیت‌ها عمل کند.

هنر از گذشته تاکنون همواره در پی انعکاس دنیای اطراف بوده است. هنرمندان با استفاده از هنر، نظرات و دیدگاه‌های خود را نسبت به جامعه، فرهنگ و حتی مسائل سیاسی بیان کرده‌اند. آثار هنری به طور معمول به عنوان آینه‌ای از زمان و مکان خاصی عمل کرده و وضعیت‌های اجتماعی و فرهنگی هر دوره را به نمایش می‌گذارند. در اینجا، هنر نه تنها نقشی تاریخی و اسنادی ایفا می‌کند، بلکه می‌تواند به عنوان ابزاری برای بیان احساسات فردی هنرمندان و واکنش‌های آن‌ها به موقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی مورد استفاده قرار گیرد.

با این حال، هنر تنها به بازنمایی واقعیت‌ها محدود نمی‌شود. بلکه می‌تواند به عنوان ابزاری برای چالش کشیدن وضع موجود و نقد شرایط اجتماعی و فرهنگی عمل کند. هنرمندان با ایجاد آثار هنری که به مسائل روز جامعه پرداخته، ابهامات، سؤالات و تضادهای موجود را برجسته می‌کنند. در این فرآیند، هنر به عنوان ابزاری برای باز کردن فضاها و تفکر و تحلیل عمل کرده و به نوعی به شکستن مرزهای پذیرش عمومی و فراتر رفتن از هنجارهای اجتماعی می‌پردازد. هنرمندان می‌توانند با آثار خود مفاهیم جدید و نگاهی متفاوت به شرایط موجود ارائه دهند، به گونه‌ای که مخاطبان را به تفکر و گفت‌وگو درباره مسائل اجتماعی و فرهنگی وادار کنند.

هنر که به چالش کشیدن فضای فکری و اجتماعی پرداخته، می‌تواند زمینه‌ساز مکالمات مهم و تغییرات فرهنگی شود. این مکالمات ممکن است در سطح فردی یا جمعی صورت بگیرد، اما در نهایت به تغییر نگرش‌ها و رفتارها در جامعه منجر می‌شود. زمانی که هنرمندان مسائل اجتماعی و سیاسی را از طریق هنر به تصویر می‌کشند، این آثار می‌توانند به آگاهی‌سازی جامعه کمک کرده و زمینه‌ای برای تغییرات اجتماعی فراهم کنند. هنر می‌تواند از این طریق نقش مؤثری در حمایت از حقوق بشر، عدالت اجتماعی و دیگر مسائل مهم اجتماعی ایفا کند.

برای خلق هنری که نه تنها دنیای اطراف را بازنمایی کند، بلکه آن را به چالش بکشد، هنرمندان باید از تکنیک‌ها و رویکردهایی استفاده کنند که به آن‌ها این امکان را بدهد که مفهوم و پیام خود را به‌طور عمیق‌تری منتقل کنند. یکی از این راهکارها استفاده از نمادها و استعاره‌ها است که به هنرمندان این امکان را می‌دهد که به‌طور غیرمستقیم پیام‌های انتقادی خود را به مخاطب منتقل کنند. علاوه بر این، مشارکت فعال مخاطبان در فرآیند خلق اثر هنری و پذیرش رویکردهای تجربی و نوآورانه می‌تواند به خلق آثار هنری تأثیرگذار کمک کند. این رویکردها می‌توانند هنرمندان را به تحلیل و کاوش در ابعاد مختلف اثر هنری وادار کرده و آثار هنری جدید و مبتکرانه‌ای خلق کنند که علاوه بر بازنمایی واقعیت‌ها، به نقد و تغییر آن‌ها پردازند.

در نهایت، فضای فکری جامعه به‌طور چشمگیری بر فرآیند خلاقیت هنری تأثیر می‌گذارد. جوامعی که به هنرمندان آزادی بیان و فرصت برای آزمایش و تحقیق می‌دهند، می‌توانند زمینه‌ساز خلق آثار هنری نوآورانه و تأثیرگذاری باشند که نه تنها واقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی را به تصویر می‌کشند، بلکه آن‌ها را به چالش می‌کشند و موجب ایجاد مکالمات و تغییرات فرهنگی و اجتماعی می‌شوند. هنر در این جوامع به‌عنوان یک ابزار اجتماعی و فرهنگی قوی عمل کرده و به‌طور غیرمستقیم می‌تواند به پیشبرد تغییرات اجتماعی و فرهنگی در سطح وسیع‌تری کمک کند.

ایجاد مبانی نوین درباره تأثیر هژمونی فرهنگی گرامشی بر خلاقیت در هنر

فضای فکری و فرهنگی یک جامعه به‌عنوان بستری اساسی برای تولید و هدایت خلاقیت هنری عمل می‌کند. از منظر آنتونیو گرامشی، هژمونی فرهنگی نه تنها سازوکار سلطه ایدئولوژیک را توضیح می‌دهد، بلکه نشان می‌دهد که چگونه جریان‌های فکری و فرهنگی می‌توانند در اشکال مختلف هنری تبلور یابند و مسیر خلاقیت را شکل دهند. در این راستا، هنر همواره عرصه‌ای برای بیان، مقاومت و یا بازتولید گفتمان‌های هژمونیک بوده است. بررسی دقیق این ارتباط می‌تواند مبانی جدیدی برای درک چگونگی شکل‌گیری خلاقیت در هنر در بسترهای فرهنگی و فکری مختلف ارائه دهد.

گرامشی در نظریه خود درباره هژمونی فرهنگی، معتقد است که سلطه در جامعه تنها از طریق قدرت اقتصادی یا زور مستقیم اعمال نمی‌شود، بلکه نظام‌های ارزشی، باورها و فرهنگ نیز نقشی کلیدی در حفظ سلطه ایفا می‌کنند. بر این اساس، طبقه حاکم از طریق نهادهای فرهنگی مانند رسانه‌ها، آموزش و حتی هنر، ارزش‌ها و نگرش‌هایی را درونی‌سازی می‌کند که باعث تداوم سلطه آن طبقه می‌شود.

در این چارچوب، هنر به‌عنوان یکی از ابزارهای کلیدی هژمونی فرهنگی عمل می‌کند، اما در عین حال، می‌تواند بستری برای مقابله با سلطه باشد. از این منظر، فضای فکری و فرهنگی یک جامعه تأثیر مستقیمی بر خلاقیت هنری دارد و می‌تواند یا از خلاقیت به‌عنوان ابزاری برای تحکیم ایدئولوژی استفاده کند، یا آن را به شکلی انتقادی در برابر سلطه قرار دهد.

خلاقیت در هنر تحت سلطه گفتمان‌های هژمونیک

زمانی که یک فضای فکری و فرهنگی کاملاً تحت سیطره هژمونی ایدئولوژیک قرار دارد، هنر اغلب به‌عنوان ابزاری برای تثبیت ارزش‌های موجود استفاده می‌شود. به‌عنوان مثال، در دوران رنسانس، کلیسا و نهادهای حاکم با حمایت مالی از هنرمندان، آن‌ها را در خدمت روایت‌های مسلط زمانه

خود قرار دادند. در قرون وسطی، هنر گوتیک به شکل ابزار بیان ایمان دینی و ترویج ارزش‌های کلیسایی درآمد. در جوامع مدرن نیز، رسانه‌های هنری، فیلم، موسیقی و حتی نقاشی‌های تبلیغاتی، به شیوه‌های مختلف در خدمت ایدئولوژی‌های مسلط قرار می‌گیرند.

خلاقیت در هنر به‌عنوان مقاومت فرهنگی

برخلاف حالت قبل، در برخی دوره‌ها و جوامع، هنرمندان از فضای فکری و فرهنگی برای مقاومت در برابر هژمونی استفاده کرده‌اند. به‌عنوان نمونه، در جنبش دادائیسیم پس از جنگ جهانی اول، هنرمندان با رد ارزش‌های هنری سنتی، علیه گفتمان‌های مسلط فرهنگی شورش کردند. همچنین، در هنر مدرن و پست‌مدرن، بسیاری از هنرمندان تلاش کرده‌اند تا از طریق بازتعریف زبان بصری و اشکال بیانی، سلطه ایدئولوژیک را به چالش بکشند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، تأثیر فضای فکری و فرهنگی از منظر هژمونی آنتونیو گرامشی بر پدیدار شدن خلاقیت در هنرها مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که خلاقیت هنری نه تنها در خلأ رخ نمی‌دهد، بلکه در تعامل پیچیده‌ای با ساختارهای فرهنگی و ایدئولوژیکی جامعه شکل می‌گیرد. نظریه هژمونی فرهنگی گرامشی روشن می‌سازد که طبقه حاکم از طریق نهادهای فرهنگی و فکری، ارزش‌ها و باورهای خاصی را به‌عنوان معیارهای غالب معرفی کرده و از این طریق، بر ذهنیت و نگرش‌های اجتماعی تأثیر می‌گذارد. در این چارچوب، هنرمندان و تولیدکنندگان فرهنگی به‌طور ناخواسته یا آگاهانه در این شبکه پیچیده ایدئولوژیک قرار می‌گیرند که می‌تواند هم محدودیت‌هایی برای خلاقیت ایجاد کند و هم زمینه‌هایی برای مقاومت فرهنگی و نوآوری فراهم آورد.

گرامشی با معرفی مفهوم «روشنفکر ارگانیک» بر این نکته تأکید می‌کند که روشنفکران و هنرمندان می‌توانند در فرآیند شکل‌گیری و تحول فرهنگ نقش فعالی ایفا کنند. آن‌ها نه تنها می‌توانند حامل ایدئولوژی حاکم باشند، بلکه قادرند با ارائه روایت‌های جدید و گفتمان‌های متفاوت، به تضعیف هژمونی مسلط کمک کنند. در تاریخ هنر، نمونه‌های متعددی از جنبش‌های هنری را می‌توان یافت که به‌عنوان واکنشی انتقادی به گفتمان‌های غالب ظاهر شده‌اند و از طریق فرم‌ها و محتوای نوآورانه، مرزهای هنجارهای فرهنگی را به چالش کشیده‌اند. از دادائیسیم و سوررئالیسم گرفته تا هنر مدرن و پست‌مدرن، همگی تلاش‌هایی برای بازتعریف مفاهیم فرهنگی و مقابله با سلطه ایدئولوژیک بوده‌اند.

از سوی دیگر، مفهوم «رضایت فرهنگی» در نظریه گرامشی نشان می‌دهد که خلاقیت هنری حتی درون نظام‌های هژمونیک نیز می‌تواند ادامه یابد. به بیان دیگر، هنرمندان اغلب مجبورند در چارچوب‌های موجود کار کنند، اما همین محدودیت‌ها گاه به نوآوری‌های خلاقانه منجر می‌شود. این مسئله به‌ویژه در جوامعی که با نظارت و کنترل شدید فرهنگی مواجه‌اند، بیشتر مشهود است، جایی که هنرمندان با استفاده از نمادها، زبان استعاری و روش‌های غیرمستقیم، انتقادات خود را بیان می‌کنند.

در مجموع، بررسی هژمونی فرهنگی از دیدگاه گرامشی نشان می‌دهد که خلاقیت هنری، به‌جای آنکه صرفاً به استعداد فردی یا نبوغ هنری بستگی داشته باشد، در تعامل با ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شکل می‌گیرد. هنر می‌تواند هم به ابزاری برای تثبیت هژمونی تبدیل شود و هم وسیله‌ای برای مقاومت و تغییر فرهنگی باشد. از این رو، درک نقش فضاهای فکری و فرهنگی در تولید خلاقیت هنری، نیازمند مطالعه‌ای عمیق‌تر بر روی فرآیندهای ایدئولوژیک، گفتمان‌های مسلط و نقش هنرمندان به‌عنوان عوامل تأثیرگذار در تحولات فرهنگی است. پژوهش‌های آتی می‌توانند با تمرکز بر نمونه‌های تاریخی و معاصر، نحوه تعامل بین قدرت، فرهنگ و خلاقیت را روشن‌تر سازند و دریچه‌های جدیدی به روی تحلیل‌های انتقادی در حوزه هنر و فرهنگ بگشایند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Mazdapour K. Iranian Words and Their Roots. Tehran: University Publishing Center; 2004.
2. Asadi Tusi AiA. Asadi Dictionary. Tehran: Farhang Moaser Publications; 2003.
3. Shayegan D. Asia Facing the West. Tehran: Amir Kabir Publications; 1995.
4. Williams R. Keywords: A Vocabulary of Culture and Society. Revised, subsequent edition ed: Oxford University Press; 1985.
5. Danto A. The Transfiguration of the Commonplace: A Philosophy of Art: Harvard University Press; 1983.
6. Geertz C. The Interpretation of Cultures: Basic Books; 1977.
7. Gombrich EH. The Story of Art. 16th ed: Phaidon Press; 1995.
8. Brewer D, Teeter E. Egypt and the Egyptians. 2nd ed: Cambridge University Press; 2007.
9. Boyce M. Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices: Routledge Kegan & Paul; 1985.
10. Burckhardt J. The Civilization of the Renaissance in Italy: Penguin Classics; 1990.
11. Greenberg C. Art and Culture: Critical Essays: Beacon Press; 1965.
12. Boden MA. The Creative Mind: Myths and Mechanisms. 2nd ed: Routledge; 2003.
13. Plato. Two Comic Dialogues: Ion and Hippias Major: Hackett Publishing Company; 1983.
14. Aristotle. Poetics: Penguin Classics; 1997.
15. Kant I. Critique of Judgment: Hackett Publishing; 1987.
16. Hume D. A Treatise of Human Nature: Oxford University Press; 2000.
17. Schopenhauer A. The World as Will and Representation: Dover Publications; 1966.
18. Dewey J. Art as Experience: Minton, Balch & Company; 1934.
19. Bergson H. Creative Evolution: Henry Holt and Company; 1907.
20. Popper K. Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge: Routledge; 1963.
21. Bourdieu P. The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature: Columbia University Press; 1993.
22. Deleuze G, Guattari F. What Is Philosophy?: Columbia University Press; 1994.
23. Manovich L. The Language of New Media: MIT Press; 2001.
24. Sartre JP. The Imaginary: A Phenomenological Psychology of the Imagination: Methuen; 1940.
25. Heidegger M. The Origin of the Work of Art: Harper & Row; 1977.
26. Gramsci A. Selections from the Prison Notebooks: International Publishers; 1971.
27. Herman ES, Chomsky N. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media: Pantheon Books; 1988.
28. Harvey D. A Brief History of Neoliberalism: Oxford University Press; 2005.
29. Apple MW. Ideology and Curriculum: Routledge; 2004.